

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΩΣ ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

ΥΠΟ

ΜΑΡ. Ν. ΓΟΥΔΗ

Αί κυκλικαί διακυμάνσεις τῆς οἰκονομίας ἀπασχόλησαν τὸν Keynes εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς *Treatise on money*. Εἰς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν δὲν γίνεται ἰδιαιτέρα ἔρευνα τοῦ προβλήματος. Τὸ μοναδικὸν κεφάλαιον τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ θέμα καὶ ἐπιγράφεται «Σημειώσεις ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου» θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς εἶδος ἐπιλόγου εἰς τὴν Γενικὴν Θεωρίαν ὅπως εἶναι καὶ αἱ «Τελικαὶ παρατηρήσεις» μὲ τὰς ὁποίας κλείει τὸ ἔργον. Δὲν ἀποτελεῖ κατὰ κυριολεξίαν εἰδικὴν μελέτην. Ὁ Keynes ἠρκέσθη νὰ διατυπώσῃ ὠρισμένας συμπληρωματικὰς σκέψεις καὶ συμπεράσματα, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάλυσιν, διὰ νὰ καθορίσῃ κάπως εἰδικώτερα πῶς τάσεις καὶ ἀντιδράσεις ἀποδειχθεῖσαι συμφυεῖς μὲ τὴν διάρθρωσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ ἰσχύοντος οἰκονομικοῦ συστήματος προκαλοῦν τὰς κρίσεις καὶ τὰς διακυμάνσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Δὲν προχωρεῖ πέραν αὐτοῦ εἰς συστηματικὴν ἀνάλυσιν τοῦ θέματος. Αἱ ἀρχαὶ ὅμως τὰς ὁποίας εἰσάγει διὰ τῆς θεωρίας του τῆς ἀπασχολήσεως καὶ γενικῶς ἡ τοποθέτησις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος εἰς τὸ ἔργον του παρέχουν στοιχεῖα ἐπαρκῆ διὰ μίαν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου πληρεστέραν ἀπὸ τὴν διδομένην εἰς τὴν *Treatise on money*.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Keynes ἐπὶ τοῦ θέματος εὐρίσκονται διατυπωμέναι τόσο ὑπὸ θετικὴν ὅσον καὶ ὑπὸ ἀρνητικὴν μορφήν, τόσο εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν προβλημάτων ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀντίκρουσιν τῆς ὀρθοδόξου θεωρίας. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκθεσίς των ἀναγκαίως συνδυάζεται μὲ μίαν ἀνασκόπησιν τῶν βασικῶν σημείων γενικῶς τῆς θεωρίας τοῦ ἀπὸ τῶν δύο αὐτῶν πλευρῶν.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Keynes διὰ τὴν φύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τὰς

ἐξηγήσεις τῆς νεωτέρας θεωρίας περὶ ἐπενδύσεων ἄνευ «γνησίων» ἀποταμιεύσεων ἢ ἀποταμιεύσεων ἄνευ ἐπενδύσεων. Τὰς θεωρεῖ ἀπὸ ἀπόψεως μορφολογικῆς θεμελιώσεως ὡς πλέον ἐλλιπεῖς ἀπὸ τὴν παλαιότεραν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀποταμίευσις συνεπάγεται πάντοτε ἐπένδυσιν, τὴν ὅποιαν, ὡς καὶ πάντα αὐτοματισμόν, ἀποκρούει δι' ὀλοκλήρου τοῦ συστήματός του.

Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ Keynes δὲν ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα ὡς τὴν ἄλυσον ἀνωμαλιῶν τὰς ὁποίας δημιουργεῖ κἄποια ἀπόκλισις ἀπὸ μίαν «κανονικὴν» κατάστασιν ἰσοδύναμον πρὸς πλήρη ἰσορροπίαν ὅλων τῶν παραγόντων τῆς οἰκονομίας εἰς ἓν optimum ἐπίπεδον. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ Keynes ὅτι ἂν καὶ κατ' ἀκρίβειαν παραμένῃ ἀστὸς οἰκονομολόγος καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀπολογητὴς ἀλλ' ὡς ἐπικριτὴς τοῦ ἰσχύοντος οἰκονομικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου τὴν ὀργανικὴν καὶ λειτουργικὴν ἐλαττωματικότητα ἀναδεικνύει κατὰ τρόπον παραστατικὸν δι' ὅλου τοῦ νεωτέρου θεωρητικοῦ του ἔργου. «Ὅσον πλουσιωτέρα εἶναι μία κοινωνία», γράφει, «τόσον εὐρύτερον τείνει νὰ εἶναι τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς πραγματικῆς καὶ τῆς δυνητικῆς τῆς παραγωγῆς καὶ ἐπομένως τόσον πλέον καταφανεῖς καὶ προκλητικαὶ αἱ ἀτέλειαι τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος». Ὅλα τὰ κεντρικὰ σημεῖα τῆς θεωρίας του τείνουν νὰ ἀποδείξουν αὐτὰς τὰς ἀτελείας : ἡ πλήρης ἀποσχόλησις, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν πλήρης, «εἶναι γεγονός· σπάνιον καὶ μικρᾶς διαρκείας»· ἐνεργὸς ζήτησις ἱκανὴ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃ ἀποτελεῖ εἰδικὴν περίπτωσιν, τὸ σύνηθες εἶναι ἐλλιπὲς ἐνεργὸς ζήτησις, καὶ ὑποδραστηριότης· ὑπάρχει μόνιμος ἀκουσία ἀνεργία, δηλαδή μὴ ὀφειλομένη εἰς ἀπροθυμίαν τῶν ἐργατῶν νὰ προσφέρουν ἐργασίαν εἰς τὸ ἰσχυὸν ἡμερομίσθιον ἢ εἰς προσωρινὴν ἔλλειψιν προσαρμογῆς.

Ἡ ἔμφασις μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Keynes ἀποκρούει τὰς ἐννοίας τῆς ὑπερεπενδύσεως καὶ ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ μεγάλην μερίδα τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἀνάγονται εἰς χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τῆς οἰκονομικῆς ὑπερεντάσεως καὶ αἷτια τῶν κρίσεων, ὑπογραμμίζει τὴν ἀπόστασιν τῶν ἀντιλήψεών του ἀπὸ τὰς «νομισματικὰς» ἐξηγήσεις τοῦ προβλήματος. Ὁ Keynes δὲν ἀναγνωρίζει ὕπαρξιν ὑπερεπενδύσεων μὲ τὴν σημασίαν τῆς διαστάσεως μεταξὺ πραγματοποιουμένων ἐπενδύσεων καὶ «πραγματικῆς ἀποταμιεύσεως». Ὡς ὑπερεπένδυσιν παραδέχεται ἀπλῶς τὰς ὑπενδύσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὴν προβλεφθεῖσαν ἀπόδοσιν ἢ ἀποδεικνύονται ἄχρηστοι ὑπὸ συνθήκας εὐρείας ὑποαπασχολήσεως ἢ δὲν δίδουν ἐλπίδα ὅτι εἰς οἶονδήποτε χρόνον θὰ ἔχουν ἀπόδοσιν ὑπερβαίνουσαν

τὰς δαπάνας ἀντικαταστάσεώς των, διότι ἡ οἰκονομία διαθέτει ὅλους τοὺς τύπους κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν εἰς μεγάλας ποσότητας.

Ἀκόμη πλέον κατηγορηματικῶς ἐκφράζεται ὁ Keynes ἐναντίον τῶν «ἀορίστων ἰδεῶν» μέ τὰς ὁποίας συνδέεται ἡ γνωστὴ ἔννοια τῆς ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως. Θεωρεῖ ἀστήρικτον τὴν ἄμεσον συσχέτισιν ἑνὸς νέου περιορισμοῦ τῆς καταναλώσεως πρὸς τὴν χρηματοδότησιν ὧν νέων ἐπενδύσεων διὰ μὴ «γνησίων» ἀποταμιεύσεων ὡς εἶναι αἱ πληθωρικαὶ πιστώσεις τῶν τραπεζῶν. Δὲν βλέπει τί ἀποδεικνύει ὅτι, ἐπειδὴ μία αὕξησις εἰς τὸν ὄγκον τῆς ἀποταμιεύσεως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπακολουθήσῃ μίαν αὕξησιν εἰς τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος, πρέπει καὶ νὰ ἀναχθῇ εὐθέως εἰς αὐτήν. Δι' αὐτὸν ἡ σχέσις εἶναι ἔμμεσος καὶ προϋποθέτει ὅτι συντρέχουν καὶ ἄλλοι λόγοι. Ἄμεσον αἷτιον δύναται νὰ ἀποτελέσῃ μόνον μία μεταβολὴ εἰς τὸ μέγεθος καὶ τὴν διανομὴν τοῦ εἰσοδήματος τὴν ὁποίαν ἐνδεχομένως προκαλεῖ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου ἐπηρεαζόμενον ἀπὸ μίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος. Δὲν πρόκειται ἐπομένως περὶ φαινομένου τὸ ὁποῖον φέρει χαρακτηριστικῆς ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως περισσώτερον ἀπὸ οἵανδήποτε ἄλλην περίπτωσιν ἡυξημένων ἀποταμιεύσεων.

Εἰς ἀντίθεσιν τῶν ὧν ἀποκρούει ὁ Keynes τονίζει τὴν ἀναγκαστικὴν ἰσότητά ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει νὰ ἐξάρῃ δι' αὐτοῦ εἶναι κατ' ἀρχὴν μὲν πάντοτε ἡ ἐσφαλμένη τοποθέτησις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν «ὀρθόδοξον» θεωρίαν. Εἰς τὴν κριτικὴν τῆς κλασικῆς θεωρίας περὶ τόκου ἐκφράζει ὡς συμπέρασμα ὅτι ἡ κατὰ παράδοσιν ἀνάλυσις εἶναι ἐσφαλμένη διότι δὲν ἐπέτυχεν νὰ ἀπομονώσῃ ὀρθῶς τὰς ἀνεξαρτήτους μεταβλητάς τοῦ συστήματος. Ἡ ἀποταμίευσις καὶ ἡ ἐπένδυσις εἶναι παράγοντες προσδιοριζόμενοι, ὅχι προσδιορίζοντες. Συνιστοῦν «τὰ δίδυμα ἀποτελέσματα» τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τοὺς τρεῖς προσδιοριστικούς παράγοντας τοῦ συστήματος : τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν τὸν πίνακα τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου, τὰς διακυμάνσεις τῶν ὁποίων ὁ Keynes ἀναφέρει ὡς τὰ κύρια αἷτια τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἔνδειξις τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τοῦ προβλήματος, ὅτι τὸ ψυχολογικὸν στοιχεῖον ἔχει ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς, ὡς τοὺς ἀποκαλεῖ, θεμελιώδεις ψυχολογικοὺς παράγοντας. Ὡς θὰ ἴδωμεν αὐτὸ ἔχει εἰδικὴν σημασίαν διὰ τὴν ὀριακὴν ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου ὅπου αἱ προβλέψεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν παίζουν πρωτεύοντα ρόλον.

Ὁ τονισμὸς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐξισώσεως τῆς ἀποταμιεύσεως πρὸς τὴν ἐπένδυσιν διὰ τῶν μεταβολῶν τοῦ εἰσοδήματος, ἀνεξαρτήτως τοῦ

τόκος προορίζεται ἀπὸ τὸν Keynes νὰ ἀποδείξη καὶ κάτι ἄλλο : τὴν ὕπαρξιν βασικοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος, τοῦ προβλήματος τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως, ἐκεῖ ὅπου ἡ ὀρθόδοξος ἀντίληψις διακρίνει ἓνα μηχανισμόν αὐτομάτου προσαρμογῆς τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον κινεῖ ὁ τόκος ὡς μέσον ἐξισορροπήσεως τῶν ἐπενδύσεων πρὸς τὰς ὑφισταμένους ἀποταμιεύσεις εἰς τὸ σημεῖον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Ρητῶς ὁ Keynes χαρακτηρίζει ὡς «βαθεῖαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἔποψιν τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος» τὴν διάγνωσιν ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ περιορισμοῦ τῆς καταναλώσεως (δηλαδή ἡ αὔξησις τῆς ἀποταμιεύσεως) δὲν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑποβιβάσῃ τὸ ἐπιτόκιον, ἄρα νὰ προωθῇ τὴν ἐπένδυσιν, ἀλλὰ *Ceteris paribus* νὰ μειώσῃ τὴν ἀπασχόλησιν καὶ ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ καταναλώσεως καὶ συνολικοῦ εἰσοδήματος (ἡ ἀποταμίευσις) καὶ ἡ ἐπένδυσις εἶναι μεγέθη τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν ὅχι τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου ἀλλὰ τὸν ὄγκον τῆς ἀπασχολήσεως.

Δὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον δικαιολογεῖται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Keynes ὅτι ἡ ἐμφανιζομένη δισφορὰ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν ἀποταμιεύσεως—ἐπενδύσεως μεταξὺ τῆς *Treatise on money* καὶ τῆς *General theory* εἶναι ἀπλή διαφορὰ ὀρισμῶν καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι φαινομενική. Ἡ κριτικὴ—τῶν ὁπαδῶν του—θεωρεῖ τῶν *Treatise on money* ὡς τὴν πρώτην διατύπωσιν τῆς νεωτέρας γραμμῆς τὴν ὁποῖαν ἤδη τότε ἐγκαινίασεν ὁ Keynes ἀλλὰ δὲν ὠλοκλήρωσε ἢ εἰς τὸ νεώτερόν του ἔργον, ἀναπτύσσων τὰ περὶ τῆς ἀναγκαίας ἰσότητος ἐπενδύσεως καὶ ἀποταμιεύσεως ὡς «τῶν δύο ὅψεων τοῦ αὐτοῦ πράγματος». Διὰ τὸ θέμα ὅμως μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολούμεθα ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ ἐξήγησις ἡ ὁποία δίδεται ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν διαφορὰν. Ὁ Keynes τὴν ἀνάγει εἰς τὴν διαφορὸν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν λαμβάνεται τὸ ἐπιχειρηματικὸν κέρδος εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ εἰσοδήματος εἰς τὰ δύο ἔργα. Εἰς τὴν *Treatise on money* πρόκειται περὶ τοῦ «κανονικοῦ» κέρδους, εἰς τὴν Γενικὴν θεωρίαν περὶ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους ἀπροσδιορίστως. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ ἐπενδύσεως καὶ ἀποταμιεύσεως τὴν ὁποῖαν παρεδέχετο εἰς τὸ παλαιότερον ἔργον εἶχε τὴν ἔννοιαν ὅτι εἰς τὸν δεδομένον ὄγκον ἀπασχολήσεως ὑπάρχει εὐνοϊκὴ πρόβλεψις δι' ἐπενδύσεις (κέρδος πέραν τοῦ «κανονικοῦ»), ἡ ὁποία δημιουργεῖ διὰ τοὺς ἐπιχειρηματίας κίνητρον πρὸς διεύρυνσιν τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς παραγωγῆς. Δι' ὧν αὐτῶν ὁ Keynes καθιστᾷ πλέον ἀνάγλυφον τὴν ἀντίληψίν του : ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν ἢ μὴ ἀποταμιεύσεων ἢ ἀπὸ τὸ ἐπιπεδὸν εἰς τὸ ὁποῖον ἰσορροποῦν ἐπένδυσις καὶ ἀποταμίευσις διὰ μέσου τοῦ τόκου. Δὲν τίθεται παρόμοιον ζήτημα.

Εἰς τὴν φύσιν τῆς πράξεως ἐπενδύσεως ἔγκειται τὸ νὰ προκαλῇ ἀναγκαίως τὴν ἀντίστοιχον αὔξησιν τοῦ ὑπολοίπου τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀποταμίευσις διότι αἱ ἀποφάσεις περὶ ἐπενδύσεως ἐκτελούμεναι ἢ περιορίζουν τὴν κατανάλωσιν ἢ διευρύνουν τὸ εἰσόδημα. Τὸ κεφάλαιον δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ροπὴν πρὸς ἀποταμίευσιν ἀλλὰ διὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ ζήτησις ἢ ὁποῖα ἀποβλέπει εἰς τὴν παροῦσαν καὶ τὴν μέλλουσαν κατανάλωσιν. Ὁ ὄγκος τῆς ἀπασχολήσεως προσδιορίζεται ἀπὸ «τὰς ἐκτιμήσεις τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως ἐκ μέρους τῶν ἐπιχειρηματιῶν».

Αὐτὸ εἶναι τὸ κεντρικὸν σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐκκινεῖ τὸ σύστημα τοῦ Keynes καὶ εἰς αὐτὸ στηρίζονται αἱ βασικαὶ σκέψεις ἀπὸ τὰς ὁποίας προκύπτουν αἱ ἀπόψεις τοῦ περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου.

*
* *

Εἰσάγων τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως ὁ Keynes τοποθετεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχολήσεως ἐκ νέου. Προβάλλει τὸ ζήτημα τῆς συμπτώσεως τῶν δύο συναρτήσεων τὰς ὁποίας ἀποκαλεῖ συνολικὴν τιμὴν προσφορᾶς (Z) καὶ συνολικὴν τιμὴν ζητήσεως (D). Δηλαδή δεικνύει ὅτι ἐν σχέσει πρὸς ἕκαστον ἐπίπεδον ἀπασχολήσεως τίθεται τὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ποσὸν εἰς τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἀνέλθῃ τὸ σύνολον ἐσόδων ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς (κάλυψις τῆς ἀμοιβῆς τῶν συντελεστῶν + κέρδος) διὰ νὰ εἶναι συμφέρουσα ἢ ἀπασχόλησις τοῦ ἀντιστοίχου ἀριθμοῦ ἐργατῶν καλύπτεται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν ἀναμενομένων εἰσπράξεων ἐκ τῆς ζητήσεως πρὸς κατανάλωσιν (D_1) καὶ ἐκ τῶν νέων ἐπενδύσεων (D_2) εἰς αὐτὸ τὸ ἐπίπεδον ἀπασχολήσεως. Ἐπομένως ἡ πραγματοποίησις ὠρισμένου ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως (N) προϋποθέτει συνάντησιν τῶν ἀντιστοίχων πρὸς αὐτὸ δύο συναρτήσεων ($\phi N + f N$). Ἡ βάσις τῆς θεωρίας τοῦ Keynes εἶναι ὅτι ἡ συνάντησις τῶν δύο συναρτήσεων δὲν εἶναι αὐτόματος καὶ αὐτονόητος. Προκύπτει ἐκάστοτε τὸ ζήτημα τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως, δηλαδή τῆς ἀξίας τῆς συνολικῆς ζητήσεως πρὸς κατανάλωσιν καὶ τῆς ποσότητος τῶν νέων ἐπενδύσεων, τὸ ἄθροισμα τῶν ὁποίων, ὑπὸ δεδομένης συνθήκας τεχνικῆς, πόρων καὶ ἐξόδων παραγωγῆς, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὄγκον ἀπασχολήσεως εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ἐπιχειρηματίαι πραγματοποιοῦν τὰ μεγαλύτερα κέρδη.

Ἡ θεωρία τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως ἀποτελεῖ ἂν ὄχι τὴν πρώτην, πάντως τὴν πλέον συστηματικὴν ἀντίκρουσιν τοῦ νόμου τοῦ Say, τὸν ὁποῖον ὁ Keynes δεικνύει ὑποκείμενον εἰς ὁλόκληρον τὴν κλασικὴν

θεωρίαν—εἶναι γνωστὸν ποῖαν εὐρύτητα δίδει εἰς τὸν χαρακτηρισμόν. Σύμφωνα μὲ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάλυσιν ἡ ἔννοια τῆς ἀρχῆς «ἡ προσφορὰ δημιουργεῖ τὴν ἰδίαν ζήτησιν» εἶναι ὅτι ἡ συνάρτησις ζητήσεως καὶ ἡ συνάρτησις προσφορᾶς εὐρίσκονται πάντοτε ἴσαι, ἀνεξαρτήτως ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως καὶ παραγωγῆς. Ἡ ἰσχύς της στηρίζεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ συνολικὴ τιμὴ ζητήσεως τείνει πάντοτε νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν συνολικὴν τιμὴν προσφορᾶς. Ὁ Keynes τονίζων ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀναχώρησις ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἕως τῶρα παραμέλησιν τῆς συναρτήσεως ζητήσεως, οἰκοδομεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ τῆς ἀπασχολήσεως εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι τὴν προσδιορίζουν.

Αἱ δύο οὐσιώδεις ἀρχαὶ τὰς ὁποίας εἰσάγει προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἔννοιαν τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως: ὑπὸ δεδομένους ὅρους, ἡ συνολικὴ τιμὴ προσφορᾶς καὶ ἡ συνολικὴ τιμὴ ζητήσεως δὲν ἰσορροποῦν ἢ εἰς ἓν καὶ μόνον σημεῖον τίποτε δὲ δὲν τείνει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ πρὸς πλήρη ἀπασχόλησιν. Εὐρίσκεται δηλαδὴ εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα ὁδηγεῖ ἡ κλασικὴ ἀρχή, ἔχουσα ὡς περιεχόμενον τὴν συνεχῇ σύμπτωσιν τῶν δύο συναρτήσεων. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα ἀπασχολήσεως ὑπάρχει ἰσορροπία ἢ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶναι σταθερὰ ἢ εἰς τὸ σημεῖον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Ὑπ' αὐτὸ ἐμφανίζεται ἀπλῶς οὐδετέρως, διότι ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἐπιχειρηματιῶν τείνει πάντοτε νὰ φέρῃ τὴν ἀπασχόλησιν εἰς τὴν ἀνωτάτην τῆς ἀξίαν.

Ὁ Keynes ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐνεργὸς ζήτησις δύναται νὰ εἶναι ἐλλιπὴς καὶ μάλιστα, ὡς εἶδομεν, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ κατάστασις ἐλλιποῦς ζητήσεως εἶναι τὸ σὺνηθες εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ ἐξήγησις δίδεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τῆς συναρτήσεως ζητήσεως εἰς σχέσεις εἰσοδήματος (ἀπασχολήσεως)—καταναλώσεως, ἐπενδύσεως—εἰσοδήματος αἱ ὁποῖαι καὶ στηρίζουν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως.

Τὸ πρόβλημα τίθεται ὡς ἐξῆς: τὸ εἰσόδημα, τόσον τὸ πραγματικὸν ὅσον καὶ τὸ χρηματικόν, ὑπὸ δεδομένους ὅρους τεχνικῆς, πόρων καὶ ἐξόδων παραγωγῆς, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὄγκον τῆς ἀπασχολήσεως· τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐγείρεται εἶναι εἰς ποῖαν σχέσιν πρὸς τὸ συνολικὸν εἰσόδημα εὐρίσκεται ἡ δυναμικότης τῆς καταναλώσεως καὶ, δεδομένης αὐτῆς, κατὰ πόσον θὰ ὑπάρξουν εὐκαιρίαι διὰ νέας ἐπενδύσεις εἰς ἐπαρκῆ ποσότητα ὥστε νὰ ἀπορροφηθῇ ὁλόκληρον τὸ προϊόν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ εἰσοδήματος πρὸς παραγωγήν. Ἐὰν τὸ λάβωμεν ἀντιστρόφως, πρόκειται διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἰσορ-

ροπημένης κατανομῆς τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων μιᾶς οἰκονομίας μεταξὺ παραγωγῆς καταναλωτικῶν εἰδῶν καὶ παραγωγῆς παραγωγικῶν μέσων οὕτως ὥστε ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς νὰ καλύπτεται ὁλόκληρος ἀπὸ τὴν ζήτησιν χωρὶς νὰ δημιουργηθῇ κενὸν τὸ ὁποῖον νὰ συνεπάγεται χαμηλότερον ἐπίπεδον ἀπασχολήσεως. Εἶναι ἔκδηλος ἡ σημασία τὴν ὅποιαν ἔχει μία τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ προβλήματος τῆς ἀπασχολήσεως διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κρίσεων καὶ γενικῶς τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, μολονότι ἡ ἄμεσος ἐπιδίωξις τοῦ Keynes εἶναι νὰ ἀποδείξῃ τὴν χρονίαν ὑποδραστηριότητα τοῦ ἰσχύοντος οἰκονομικοῦ συστήματος, ὅχι νὰ δώσῃ ἄμεσον ἐξήγησιν εἰς τὰς διακυμάνσεις του καὶ τὰς ὁξείας ἐκφάνσεις τῶν.

Ἡ βασικὴ πρότασις τοῦ Keynes εἶναι ὅτι ἡ κλίσις τοῦ συστήματος πρὸς τὴν ὑποδραστηριότητα ἔχει τὴν πηγὴν τῆς εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν τάσιν τῆς καταναλώσεως νὰ μὴ αὐξάνῃ κατὰ τὸ μέτρον τῆς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ εἰς τὴν ἀνέκαθεν ὑπάρξασαν εἰς τὴν οἰκονομίαν ἀσθενῇ παρόρμησιν πρὸς ἐπένδυσιν.

Ἀναλύει τὴν σχέσιν εἰσοδήματος καταναλώσεως ὡς ἐξῆς :

Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἀντικειμενικοὶ καὶ ὑποκειμενικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι παραλλήλως πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος προσδιορίζουν τὴν δαπάνην διὰ κατανάλωσιν μιᾶς κοινωνίας, δὲν παρουσιάζουν μεγάλας ἀλλοιώσεις ἐφ' ὅσον ἰσχύει δεδομένη οἰκονομικὴ κατάστασις, ἡ κυρία μεταβλητὴ ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἐξαρτᾶται τὸ μέρος τῆς συναρτήσεως ζητήσεως διὰ κατανάλωσιν εἶναι τὸ μέγεθος τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος. Οἱ λοιποὶ παράγοντες δύνανται νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς μίαν ἀρκετὰ σταθεράν, ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, συνάρτησιν, τὴν ῥοπὴν πρὸς κατανάλωσιν ἢ ὅποια, ἐπομένως, ὑπὸ τὴν κανονικὴν τῆς μορφήν εἶναι δεκτικὴ καί ποιοι προσδιορισμοῦ. Ὁ Keynes τὴν παρουσιάζει ὑπήκουσαν εἰς «θεμελιώδη ψυχολογικὸν νόμον», τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ δεχθῶμεν τόσον *a priori* ἐκ τῆς γνώσεώς μας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς πείρας. Ὁ νόμος αὗτός εἶναι ὅτι «κατὰ κανόνα καὶ κατὰ μέσον ὅρον» οἱ ἄνθρωποι ἐκδηλώνουν τὴν τάσιν νὰ αὐξάνουν τὴν κατανάλωσιν τῶν καθ' ὅσον αὐξάνει τὸ εἰσόδημά τῶν ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν μικροτέραν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον περίπτωσιν νὰ τὴν μειώνουν εἰς μικρότερον μέτρον ἀπὸ τὸ μέτρον τῆς μειώσεως τοῦ εἰσοδήματος. Ἐνόσω λοιπὸν αὐξάνει ἡ ἀπασχόλησις καὶ ἐντεῦθεν τὸ πραγματικὸν εἰσόδημα, δημιουργεῖται μιὰ ὁλονὲν μεγαλυτέρα ἀπόστασις μεταξὺ συνολικοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς καὶ τμήματος αὐτοῦ ἀπορροφωμένου ἀπὸ τὴν ἄμεσον κατανάλωσιν. Αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ὁλονὲν μεγαλυτέραν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ποσοῦ τῶν

συνολικῶν εἰσπράξεων τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις καθιστᾷ συμφέρουσιν τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ ἐκάστοτε δεδομένου ἀριθμοῦ ἐργατῶν καὶ εἰσπράξεων τὰς ὁποίας οἱ ἐπιχειρηματίαι ἀναμένουν ἀπὸ τὴν δαπάνην τῆς καταναλωτῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ἀπασχολήσεως.

Ἐφ' ὅσον τὸ κενὸν αὐτὸ δὲν πληροῦται δι' ἐντάσεως τῆς ἐπενδύσεως, ἐπέρχεται συστολὴ τῆς ἀπασχολήσεως καὶ μείωσις τοῦ εἰσοδήματος, ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ καὶ ἡ διεύρυνσις τῆς παραγωγῆς εἰς τὰ καταναλωτικὰ μόνον εἶδη καθόσον, μὴ καλυπτομένη, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁλόκληρος ἀπὸ ἀντίστοιχον ζήτησιν, θὰ ἀπέβαινεν ἐπιζημία διὰ τοὺς ἐπιχειρηματίας, οἱ ὁποῖοι θὰ τὴν περιώριζαν ἐκ νέου. Ἐπομένως ἡ ὀριστικὴ πραγματοποίησις ἀνωτέρου ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν μίαν αὕξησιν τῶν ἐπενδύσεων εἰς ἐπαρκὴ βαθμόν· μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν ὅπου ἤθελεν ἐπέλθει μεταβολὴ εἰς τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν πέραν τῶν κανονικῶν ὁρίων εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ μεγαλύτερος συνολικὸς ὄγκος ἀπασχολήσεως χωρὶς μεταβολὴν εἰς τὴν ἐπένδυσιν. Ὅσον δὲ περισσότερον κεφάλαιον ὑπάρχει εἰς τὴν οἰκονομίαν τόσον σοβαρώτερον ἐμφανίζεται τὸ ζήτημα ἐὰν θὰ ὑπάρξουν ἐπαρκεῖς εὐκαιρίαι διὰ νέας ἐπενδύσεις. Εἰς μίαν κοινωνίαν πτωχήν, ὅπου τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς παραγωγῆς ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴν κατανάλωσιν, ἡ ἀπαιτούμενη ποσότης νέων ἐπενδύσεων διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ πλήρης ἀπασχόλησις εἶναι πολὺ μικροτέρα παρὰ εἰς μίαν κοινωνίαν πλουσιωτέραν.

Ἡ ὁ Keynes δεικνύει ὅτι εἰς ἐκάστην δεδομένην περίπτωσιν ἡ κατανομὴ μιᾶς νέας αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς μεταξὺ βιομηχανίας εἰδῶν καταναλώσεως καὶ βιομηχανίας παραγωγικῶν μέσων ἢ ὁποία δύναται νὰ ἀποσοβήσῃ τὴν δημιουργίαν κενοῦ μεταξὺ ζητήσεως πρὸς κατανάλωσιν καὶ συνολικῆς τιμῆς προσφορᾶς προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν. Μὲ αὐτὸν τὸν ὅρον ἐκφράζει τὸν λόγον τῆς αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως πρὸς τὴν δεδομένην αὕξησιν τοῦ εἰσοδήματος, ὁ ὁποῖος σύμφωνα πρὸς ὅσα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῇ, παρουσιάζεται ὡς ποσότης θετικὴ μὲν ἀλλὰ μικροτέρα τῆς μονάδος.

Ὅλα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι, δεδομένης τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν, εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ μία ἀκριβὴς σχέσις μεταξὺ συνολικοῦ ὅγκου ἀπασχολήσεως—εἰσοδήματος καὶ ἀπαιτουμένου ποσοστοῦ τῶν ἐπενδύσεων. Ἡ σχέσις αὕτη εἶναι ὁ γνωστὸς πολλαπλασιαστής, πουότης ἢ ὁποία μεταβάλλεται καθ' ὅσον μεταβάλλεται καὶ ἡ ὀριακὴ ροπή πρὸς κατανάλωσιν. Δύναται δὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ ἀντίστροφον τῆς ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν, δεδομένου ὅτι, κατὰ τὸν ὀρισμὸν εἰσόδημα—κατανάλωσις=ἀποταμίευσις, ἢ ἀπόστασις με-

ταξὺ αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως παριστᾷ τὴν αὕξησιν τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπομένως ἡ διαφορὰ τῆς ὀριακῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν ἀπὸ τὴν μονάδα ἐκφράζει τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς ἀποταμίευσιν. Ἡ σημασία αὐτῶν τῶν σχέσεων διὰ τὴν συνολικὴν ζήτησιν εἶναι ὅτι κάθε οὕξησις τῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ γινόμενον τῆς αὐξήσεως τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως ἐπὶ τὸν πολλαπλασιαστικὴν, ὅπως τὸν προσδιορίζει ἡ ὀριακὴ ροπή πρὸς κατανάλωσιν. Ὁ Keynes συνάγει ἀπὸ τὰ ἐκτεθέντα περὶ τῶν ψυχολογικῶν τάσεων τῆς κοινωνίας τὸν νόμον ὅτι «ἡ αὕξησις τῆς ἀπασχολήσεως διὰ τὴν παραγωγὴν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν προωθεῖ ἀναγκαίως τὰς βιομηχανίας παραγωγῆς καταναλωτικῶν εἰδῶν καὶ τοιουτοτρόπως ὁδηγεῖ εἰς συνολικὴν αὕξησιν τῆς ἀπασχολήσεως ἡ ὁποία εἶναι πολλαπλασιον τῆς ἀπαιτουμένης ποσότητος ἐργασίας διὰ τὴν ἐπένδυσιν καθ' ἑαυτήν».

Αἱ νέαι βάσεις αἱ ὁποῖαι τίθενται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνεργοῦς ζητήσεως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπασχολήσεως στηρίζουν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Keynes ἀπὸ πολλὰς κρατούσας ἀντιλήψεις καὶ ἐξηγοῦν πολλὰ σημεῖα τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, εἰδικῶς δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαφόρους φάσεις αὐτοῦ. Αἱ συνέπειαι τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ νόμου τοῦ Say εἶναι αἱ ἑξῆς:

Αφ' ἧς στιγμῆς δεχθῶμεν ὅτι τὸ σύστημα δύναται νὰ ἰσορροπήσῃ εἰς ἐπίπεδον κατώτερον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἀνατρέπεται τὸ δεύτερον τῶν δύο ἀξιωμάτων εἰς τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν Keynes, στηρίζεται ἡ κλασικὴ θεωρία, ἡ σύμπτωσις δηλαδὴ τοῦ πραγματικοῦ ἡμερομισθίου ἰσορροπίας πρὸς τὴν ὀριακὴν ἀρνητικὴν χρησιμότητα τῆς ἀπασχολουμένης ποσότητος ἐργασίας, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὸ κατώτατον ὄριόν του. Ἀλληλένδετος μὲ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν διάγνωσιν ὅτι ἡ πλήρης ἀπασχόλησις ἀποτελεῖ ἀπλῶς εἰδικὴν περίπτωσιν, εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς μονίμου ὑπάρξεως τῆς κατηγορίας ἀνεργίας τὴν ὁποῖαν ὁ Keynes, ὡς εἶδομεν, ἀποκαλεῖ «ἀκουσίαν» διὰ νὰ τὴν διαστείλῃ ἀπὸ τὰς μορφὰς αἱ ὁποῖαι μόναι ἀναγνωρίζονται ὑπάρχουσαι κατὰ τὴν κλασικὴν ἀντίληψιν. Διότι ἀκριβῶς ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς τῆς μορφῆς ἀνεργίας ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἰσχυρὸν ἐργατικὸν ἡμερομίσθιον εἶναι ἀνώτερον τῆς ὀριακῆς ἀρνητικῆς χρησιμότητος τῆς ἐργασίας. Ἐπομένως δὲν ἔχει ὡς αἷτιον τὴν ἀπροθυμίαν τῶν μὴ ἀπασχολουμένων νὰ προσφέρουν ἐργασίαν εἰς τὸ ἰσχυρὸν χρηματικὸν ἡμερομίσθιον, ὅποτε θὰ ἐνεφάνιζε χαρακτηρὰ ἐκουσίας ἀνεργίας. Ὁ Keynes τὴν ἐξηγεῖ μὲ τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἐργατῶν νὰ ἐπηρεάσουν τὸ πραγματικὸν τῶν ἡμερομίσθιον

μὲ μίαν ὑποχώρησιν εἰς τὸ χρηματικόν του ὕψος. Καὶ ἐὰν ὁ συντελεστής ἐργασία, λέγει, προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς ὅλον ἐν χαμηλότερον χρηματικόν ἡμερομισθιον, καθ' ὅσον ἐλαττωθῇ ὁ ὄγκος τῆς ἀπασχολήσεως, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐπετύγχανε πτώσιν τοῦ πραγματικοῦ ἡμερομισθίου. Αὐτὸ στηρίζει θεμελιώδες σημεῖον τῆς θεωρίας του, τὴν ἀντίρρῃσιν τὴν ὅποیان ἀπευθύνει κατὰ τῶν «ὀρθοδόξων» ὅτι δὲν ὑπάρχει μηχανισμὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐργατικὴ τάξις, συμφωνοῦσα τὸν χρηματικὸν τῆς μισθὸν συναινεῖ εἰς ὁρισμένον ἐπίπεδον πραγματικοῦ ἡμερομισθίου. Ἡ κανονικὴ περίπτωσις κατὰ τὸν Keynes εἶναι ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξις διαπραγματεύεται τὸ χρηματικὸν μᾶλλον ἢ τὸ πραγματικὸν τῆς ἡμερομισθίου, δηλαδή ἀντίσταται εἰς τὰς μεταβολὰς τοῦ χρηματικοῦ κυρίως καὶ ὄχι τοῦ πραγματικοῦ τῆς εἰσοδήματος. Ἀπόρροια τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ὅτι δὲν εὐρίσκει πλέον ἔρεισμα ἢ ὑποκειμένη εἰς τὴν κλασικὴν θεωρίαν ἀντίληψις περὶ τῆς πλαστικότητος τῶν χρηματικῶν ἡμερομισθίων, ἢ ὅποια στηρίζει τὸν αὐτόματον χαρακτήρα προσαρμογῆς τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἐξήγησιν πάσης ἐμφανιζομένης ἐλλείψεως προσαρμογῆς διὰ τῆς ἀκαμψίας τῶν ἡμερομισθίων. Ὁ Keynes καταπολεμεῖ ὡς ἀντίθετον πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ ὑποαπασχόλησις ἢ χαρακτηρίζουσα τὴν οἰκονομικὴν ὕφεσιν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐργατῶν νὰ δεχθοῦν ὑποβιβασμὸν τοῦ χρηματικοῦ τῶν ἡμερομισθίου, ἢ ὅποια, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, ματαιώνει τὴν συνδρομὴν τῶν ὄρων τῶν ἀπαιτούμενων διὰ τὴν αὐτόματον ἐπιστροφὴν τοῦ συστήματος εἰς τὸ κανονικὸν του ἐπίπεδον, ἥτοι: πτώσιν τῶν τιμῶν καὶ ἐξ αὐτῆς τόνωσιν τῆς ζητήσεως ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἢ ὅποια θὰ ἔφερεν αὔξησιν τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀπασχολήσεως μέχρι τοῦ σημείου ὅπου ἡ πτώσις τοῦ ἡμερομισθίου θὰ ἀντισταθμίζετο ἀπὸ τὴν φθίνουσαν ὀριακὴν ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας καθ' ὅσον αὐξάνει τὸ προϊόν τοῦ δεδομένου κεφαλαιουχικοῦ ὀπλισμοῦ.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι διὰ τὸν Keynes ἀπαράδεκτα ὡς σειρὰ συλλογισμῶν. Δὲν ἐξηγοῦν κατὰ κανένα τρόπον τὴν ἐναλλαγὴν τῶν φάσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Εἰς τὴν θεωρίαν του αἱ αὐξομειώσεις τῶν χρηματικῶν καὶ πραγματικῶν μισθῶν ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν διὰ τοῦ ρόλου τὸν ὁποῖον παίζουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν προβλέψεων τῶν ἐπιχειρηματιῶν περὶ τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου. Δὲν στηρίζουν κανένα μηχανισμὸν αὐτομάτου προσαρμογῆς τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ὁ Keynes ἀναλύει τὸ πρόβλημα διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος θεωρία λαμβάνει ὡς δεδομένον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ προβλήματος. Διότι δὲν δύναται

μὲν νὰ ἀμφισβητηθῇ ὅτι μίᾳ πτώσει τῶν ἡμερομισθίων θὰ ἔφερε αὐξή-
σιν τῆς ἀπασχολήσεως ἐφ' ὅσον ἡ συνολικὴ ζήτησις μετρουμένη εἰς
χ ρ ῆ μ α θὰ παρέμενε ἀμετάβλητος. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀναιρεῖ τὸ πρό-
βλημα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκριβῶς κατὰ πόσον ἡ μείωσις τῶν χρηματι-
κῶν ἡμερομισθίων θὰ ἐπιφέρῃ ἢ ὄχι μεταβολὴν εἰς τὴν συνολικὴν
ζήτησιν ἢ τοῦλάχιστον δὲν θὰ τὴν μειώσῃ ὡς ἀξίαν εἰς χ ρ ῆ μ α-
τ ι κ ᾶ ἡ μ ε ρ ο μ ι σ θ ι α καθ' ὅλον τὸ μέτρον τῆς μειώσεως τοῦ
χρηματικοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ.

Ὁ Keynes ὑποστηρίζει ὅτι μίᾳ πτώσει τῶν χρηματικῶν ἡμερο-
μισθίων εἶναι ἀνίσχυρος νὰ δημιουργήσῃ τάσιν πρὸς ὀριστικὴν αὐ-
ξήσιν τῆς ἀπασχολήσεως, τόσον *ceteris paribus*, δηλαδή ὑπὸ τὴν
προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν, ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης
τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου παραμένουν ἀμετάβλητα
ὅσον καὶ ὅταν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ μεταβολαὶ τὰς ὁποίας οἱ
παράγοντες αὐτοὶ δύνανται νὰ παρουσιάσουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς
πτώσεως τῶν ἡμερομισθίων.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λόγῳ τῆς μονομεροῦς σχέσεως ἡ
ὁποία συνδέει τὸν ὄγκον τῆς ἀπασχολήσεως πρὸς τὴν ἐνεργὸν ζήτη-
σιν ὡς μέγεθος εἰς μονάδας ἡμερομισθίου. Ἡ μονομερὴς σχέσις τὴν
ὁποίαν ὑποστηρίζει ὁ Keynes συνίσταται εἰς τὸ ἐξῆς: ἐνῶ ἡ μεταβολὴ
τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως μεταβάλλει τὸν ὄγκον τῆς ἀπασχολήσεως δὲν
συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετον, δηλαδή ἡ αὐξήσις (ἢ μείωσις) τοῦ ὄγκου
τῆς ἀπασχολήσεως δὲν αὐξάνει (ἢ μειώνει) τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν ὡς
ἄθροισμα τῆς ἀναμενομένης καταναλώσεως καὶ τῆς προβλεπομένης
ἐπενδύσεως, ἐνόσω ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν, ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικό-
της τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου παραμένουν αἱ αὐταί.
Ἐπομένως, ὅταν καθ' ὑπόθεσιν λαμβάνομεν τοὺς παράγοντας αὐ-
τοὺς ὡς σταθεροὺς ἔχομεν καὶ ἀμετάβλητον ἐνεργὸν ζήτησιν εἰς
μ ο ν ᾶ δ α ς ἡ μ ε ρ ο μ ι σ θ ι ο υ. Καὶ ἐὰν ἡ πτώσις τοῦ χρηματι-
κοῦ ἡμερομισθίου ὠθήσῃ πρὸς στιγμὴν* εἰς εὐρυτέραν ἀπασχόλησιν
δὲν θὰ ὑπάρξῃ σύμπτωσις συναρτήσεως προσφορᾶς καὶ συναρτή-
σεως ζητήσεως εἰς αὐτὸ τὸ ἐπίπεδον. Οἱ ἐπιχειρηματίαι θὰ συστεί-
λουν καὶ πάλιν τὸν ὄγκον ἀπασχολήσεως μέχρι τοῦ σημείου συμ-
πτώσεώς των, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει ἡ μὴ μεταβληθεῖσα ἐνεργὸς
ζήτησις.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ ἂν λάβωμεν τὴν πτώσιν τῶν ἡμερομι-
σθίων ὡς παράγοντα εὐνοϊκῆς προβλέψεως τῶν ἐπιχειρηματιῶν διὰ
τὰ κέρδη των διότι τὴν συνδέουν πρὸς μείωσιν τῶν ἐξόδων παρα-
γωγῆς. Ἡ πρόβλεψις αὕτῃ δὲν δύναται νὰ ἐπαληθεύσῃ ἢ ὑπὸ τὴν
προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἐπληροῦτο εἰς ἀπὸ δύο ὁρους: δηλαδή, εἴτε ἐφ'
ὅσον ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν θὰ ἰσοῦτο πρὸς τὴν μονάδα ὥστε νὰ

μὴ προκύπτῃ κενὸν μεταξὺ αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως· εἴτε ἐφ' ὅσον θὰ ἡῤξανε ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τόκου εἰς ἄρκετον βαθμὸν ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀπαιτούμενη αὕξησις εἰς τὴν ἐπένδυσιν διὰ νὰ καλυφθῇ τὸ κενὸν μεταξὺ αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως καὶ αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος. Ἄλλως, ἀνεξαρτήτως ὕψους χρηματικοῦ ἡμερομισθίου τὸ κενὸν αὐτὸ θὰ μετρήσῃ τὴν ἔκτασιν τῆς ζημίας τῶν ἐπιχειρήσεων.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν ὅτι μόνον διὰ τοῦ ἀντικτύπου τῆς ἐπὶ τῆς ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν, τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ ἐπιτοκίου δύναται ἡ πτώσις τῶν χρηματικῶν ἡμερομισθίων νὰ φέρῃ ὀριστικὴν μεταβολὴν εἰς τὸν ὄγκον τῆς ἀπασχολήσεως. Ἄλλ' οὔτε καὶ αὐτὸ θεωρεῖ πιθανὸν ὁ Keynes, διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους :

Καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν διότι ἡ μείωσις τῶν ἡμερομισθίων περιστέλλει τὴν ἐργατικὴν κατανάλωσιν καὶ αὐξάνει τὰ εἰσοδήματα ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὰ πλεονέκτα ἀνελαστικά βιωτικὰ ἐπίπεδα καὶ κατὰ συνέπειαν ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἰσχυροτέραν τάσιν πρὸς ἀποταμίευσιν εἰς τὴν κοινωνίαν.

Σχετικῶς μὲ τὴν ὀριακὴν ἀποδοτικότητα τοῦ κεφαλαίου ὁ Keynes παραδέχεται αὕξησιν τῆς συνεπειᾶς μείωσεως τῶν χρηματικῶν ἡμερομισθίων εἰς δύο κυρίως περιπτώσεις τὰς ὁποίας ὁμως θεωρεῖ μᾶλλον ὡς θεωρητικὰς : α) ὅταν ἡ πτώσις τῶν ἡμερομισθίων λογίζεται ὡς τοιαύτη ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπίπεδόν των εἰς μέλλοντα χρόνον καὶ β) ὅταν, συνοδευομένη ἀπὸ μίαν σχετικὴν πτώσιν τῶν τιμῶν καὶ γενικῶς τῶν χρηματικῶν εἰσοδημάτων, συνεπάγεται μειωμένας ἀνάγκας ρευστοῦ χρήματος διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ εἰσοδηματικοῦ κινήτρου καὶ τοῦ κινήτρου τῶν συναλλαγῶν ὁπότε θὰ ἔφερεν ἐλάττωσιν εἰς τὴν προτίμησιν ρευστότητος καὶ συνεπῶς πτώσιν τοῦ τόκου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς διὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἡ πτώσις τῶν ἡμερομισθίων πρέπει νὰ εἶναι σημαντικὴ. Μέτριος ὑποβιβασμὸς των εἶναι ἀνεπαρκής. Μόνον ἐὰν τὰ ἡμερομίσθια κατήρχοντο τόσον χαμηλὰ ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐνδέχεται καὶ μεγαλύτερα πτώσις των θὰ ἀνεθάρρει ἡ ἐνεργὸς ζήτησις καὶ θὰ ἐπηρεάζετο εὐνοϊκῶς ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου. Ἀλλὰ ὑπὸ τὸ ἰσχυρὸν καθεστῶς ἡ πραγματοποίησις τοιούτων ἡμερομισθίων εἶναι ἀνέφικτος διότι προϋποθέτει κρατικὴν ρύθμισιν.

Καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τόκου ὁ Keynes ὑποστηρίζει ὅτι πτώσις τοῦ χρηματικοῦ ἡμερομισθίου εἰς βαθμὸν ἱκανὸν νὰ ὑπο-

βιβάζῃ τὸ ἐπιτόκιον καὶ ἐὰν εἶναι πραγματοποιήσιμος, δύναται νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα, κλονίζουσα τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ὡς ἐκ τούτου δημιουργοῦσα μίαν ηὐξημένην προτίμησιν ρευστότητος.

Εἰς αὐτοὺς τοὺς συλλογισμοὺς ὁ Keynes στηρίζει τὴν θέσιν του ὅτι ἡ ἀκαμψία τῶν ἡμερομισθίων ἀποτελεῖ παράγοντα σταθερότητος τοῦ συστήματος, τὴν ὁποίαν προβάλλει ἐναντίον τῆς ὑποκειμένης εἰς τὴν κλασικὴν θεωρίαν ἀντιλήψεως ὅτι αἱ αὐξομειώσεις τῶν ἡμερομισθίων ἐξασφαλίζουν τὴν αὐτόματον προσαρμογὴν τοῦ συστήματος. Δι' αὐτόν, ὑπὸ τὸ ἰσχυρὸν καθεστῶς καὶ ἐφ' ὅσον ἡ οἰκονομία λαμβάνεται ὡς κλειστὴ οἰκονομία εὐκαμψία τῶν ἡμερομισθίων σημαίνει μεγάλας διακυμάνσεις τοῦ συστήματος.

*
* *

Αἱ ἀναλυθεῖσαι σχέσεις συναφῶς μὲ τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν κατέδειξαν τὸ οὐσιώδες σημεῖον τόσον γενικῶς διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Keynes ὅσον καὶ εἰδικῶς διὰ τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολούμεθα, ὅτι ἡ ἀπασχόλησις δὲν δύναται νὰ αὐξήσῃ ἢ παραλλήλως πρὸς αὐξήσιν τῆς ἐπενδύσεως. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν θέσιν τὴν ὁποία δίδει ὁ Keynes εἰς τὰς διακυμάνσεις τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ παράγων ὁ ὁποῖος δεδομένου τοῦ ἐπιτοκίου προσδιορίζει τὴν παρόρμησιν πρὸς ἐπένδυσιν. Συνίσταται ἀναφορικῶς μὲ ἕκαστον τύπον κεφαλαίου εἰς τὴν σχέσιν ἡ ὁποία συνδέει τὴν ἀναμενομένην ἀπόδοσιν μιᾶς νέας μονάδος τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ ἔξοδον ἀντικαταστάσεώς της.

Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐντόνως ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὸν Keynes καὶ εἰδικῶς μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὅτι ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου λαμβάνεται ὡς προβλεπομένη, ὅχι ὡς τρέχουσα ἀπόδοσις, καὶ ὅτι ὡς τιμὴ προσφορᾶς λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὅχι τὰ καταβληθέντα ἔξοδα κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ ἀλλὰ τὰ τρέχοντα, δηλαδὴ τὰ ἀπαιτούμενα σήμερον διὰ τὴν ἀναπαραγωγὴν του.

Αὐξήσις τῆς ἐπενδύσεως εἰς δεδομένον τύπον κεφαλαίου ἐντὸς ὀρισμένης χρονικῆς περιόδου συνεπάγεται μείωσιν τῆς ὀριακῆς του ἀποδοτικότητος. Ἀφ' ἑνὸς διότι ἡ αὐξήσις τῆς προσφορᾶς του ὑποβιβάζει τὴν προβλεπομένην ἀπόδοσιν του καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς του ἐντονωτέρα ζήτησις διὰ εἶδη καὶ ὑπηρεσίας αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς αὐτήν, θὰ ὑψώσῃ τὴν τιμὴν προσφορᾶς του. Ἐπομένως διὰ κάθε τύπον κεφα-

λαίου ἐμφανίζεται ὁλόκληρος σειρά σχέσεων μεταξὺ ἐπιπέδου ἐπενδύσεως καὶ ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου, δεικνύουσα τὴν φθίνουσαν τάσιν τῆς δευτέρας καθόσον αὐξάνει ἡ πρώτη. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὸ σύνολον τῆς ἐπενδύσεως εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ συνολικὴ ζήτησις δι' ἐπενδύσεις παρουσιάζεται ὡς πῖναξ σχέσεων ὄγκου ἐπενδύσεως καὶ ἀντιστοίχου εἰς ἕκαστον μέγεθος αὐτῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου. Τὸ ἐκάστοτε πραγματοποιούμενον ἐπίπεδον συνολικῆς ἐπενδύσεως εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει τύπος κεφαλαίου μὲ ὀριακὴν ἀποδοτικότητα ὑπερβαίνουσαν τὸ τρέχον ποσοστὸν τοῦ τόκου. Προκύπτει, δηλαδή, ἀπὸ τὴν σύμπτωσιν τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὸ ἐπιτόκιον. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἰδιοκτησία ἐνὸς κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ δύναται νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν χρήματος ἢ τίτλων χρεῶν. Ἐπομένως οἱ παραγωγοὶ δὲν δύνανται νὰ ἱκανοποιηθοῦν μὲ πρόβλεψιν ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου κατωτέρας τοῦ ἐπιτοκίου. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἐνὸς ὧ ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου ὑπερβαίνει τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου ἢ ἐπένδυσιν εἶναι συμφέρουσα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ διευρύνεται. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότης τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου ἀποτελοῦν τοὺς δύο παράγοντας ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐξαρτᾶται ἡ παρόρμησις πρὸς ἐπένδυσιν.

Ὅλα αὐτὰ ἐκφράζουν δύο σημεῖα τῆς θεωρίας τοῦ Keynes οὐσιώδους σημασίας διὰ τὸ θέμα μας καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς θέσεως τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Keynes εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπενδύσεως. Πρῶτον, τὸν ρόλον τοῦ ψυχολογικοῦ παράγοντος τῶν προβλέψεων περὶ τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου, ὅχι μόνον ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰς προβλεπομένας καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς διαρκείας τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ. Δεύτερον, τὴν βασικῶς διάφορον ἀπὸ τὴν κρατοῦσαν ἀντίληψιν τοῦ Keynes διὰ τὴν σχέσιν τόκου καὶ ἐπενδύσεως ἢ ὁποῖα, ὡς ἀνεφέραμεν ἤδη, κατ' αὐτόν, ἰσοδυναμεῖ πρὸς βαθεῖαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς οἰκονομίας: ἡ ζήτησις δι' ἐπενδύσεις δὲν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὕψους τοῦ τόκου· ἡ αὐξήσις τῆς δὲν συνεπάγεται ἄνοδόν του ὅπως καὶ ἡ μείωσις τῆς δαπάνης διὰ κατανάλωσιν (ἢ αὐξήσις τῆς ἀποταμιεύσεως) δὲν φέρει μείωσιν τοῦ ποσοστοῦ του.

Ἡ ἄποψις αὕτη περὶ μὴ προσδιορισμοῦ τοῦ τόκου ἐκ τῆς σχέσεως ἀποταμιεύσεως - ἐπενδύσεως καὶ ἡ ἀναγωγὴ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος εἰς τὴν ἀνέκαθεν ὑπάρξασαν ἀσθενῆ παρόρμησιν πρὸς ἐπένδυσιν ἀποτελοῦν τὰ δύο πλέον χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς ἀντι-

λήψεως τοῦ Keynes διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Εἰς τὸ σύστημά του δὲν εὐρίσκει ἔρεισμα ἢ ἐξήγησις περὶ ἀποστάσεως τοῦ χρηματικοῦ ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ τόκου ἢ ὅποια ὠθεῖ πρὸς ὄγκον ἐπενδύσεων μὴ ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς πραγματικὰς ἀποταμιεύσεις καὶ ὅταν ἐκλείψῃ ἢ ἐλαττωθῇ ἀκολουθεῖται ἀπὸ οἰκονομικὴν κρίσιν. Ἡ τάσις ὑψώσεως τοῦ τόκου λόγῳ τῆς ηὐξημένης ζητήσεως χρήματος τόσον διὰ συναλλαγὰς ὅσον καὶ διὰ κερδοσκοπικοὺς σκοποὺς δύναται νὰ συντείνῃ εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν ἢ καὶ ἐνίοτε νὰ παίξῃ πρωτεύοντα ρόλον διὰ τὴν ἐπέλευσίν της. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Keynes ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν αἷτιον τῶν κρίσεων εἶναι ἡ «αἰφνιδία κατάρρευσις τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου» λόγῳ τῆς θεμελιώσεώς της εἰς τὸν ἀβέβαιον παράγοντα τῶν προβλέψεων ὁ ὁποῖος ὑπόκειται εἰς «αἰφνιδίαις καὶ βιαίαις μεταβολάς». Δηλαδή τὸ κύριον βάρος ἐπιρρίπτεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψυχολογικοῦ στοιχείου ἐπὶ τῆς παρορμήσεως πρὸς ἐπένδυσιν. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ ὀλόκληρον τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Keynes. Ὑπέρμετρος αἰσιοδοξία διὰ τὴν μέλλουσαν ἀπόδοσιν τῶν ἐπενδύσεων, «π. χ. πρόβλεψις ἀποδόσεως, ἃς ὑποθέσωμεν, 6 τοῖς ἑκατὸν ἀπὸ μίαν ἐπένδυσιν ἢ ὅποια εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν δύναται νὰ ἀποδώσῃ, ἢ 2 τοῖς ἑκατὸν» ὠθεῖ εἰς τὴν ἀνάληψιν τῶν μολονότι εὐρίσκονται εἰς ηὐξημένους ποσότητας καὶ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς ἀνέρχονται καὶ ἔχει ἴσως ἐπέλθῃ ὕψωσις τοῦ τόκου. Ἐὰν τώρα, ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης ἔχει φθάσει εἰς τὸ κορύφωμά της χάρις εἰς τὰς αἰσιοδόξους προβλέψεις καὶ ἴσως καὶ τὰς κερδοσκοπικὰς πράξεις, γεννηθῇ ἀπογοήτευσις αὐτὸ θὰ προκύψῃ αἰφνιδίως καὶ βιαίως ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς «ὀργανωμένης ἀγορᾶς ἐπενδύσεων». Ὅταν ἐπικρατήσῃ ἀπογοήτευσις, δημιουργεῖται τὸ ἀντίθετον «σφάλμα ἀπαισιοδοξίας» ὥστε τώρα νὰ μὴ ἀναμένεται καμμία ἀπόδοσις ἀπὸ ἐπενδύσεις αἱ ὅποιαι εἰς κατάστασιν πλήρους ἀπασχολήσεως θὰ ἀπέδιδαν ἓν μέτριον ποσοστόν. Τὴν κατάρρευσιν τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ἀκολουθεῖ ὕψωσις τοῦ ἐπιπέδου τοῦ τόκου προκύπτουσα ἀπὸ τὴν αὐξήσιν τῆς προτιμήσεως ρευστότητος τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὸ μέλλον.

Ἐνδεικτικὸν τῶν ἀπόψεων τοῦ Keynes εἶναι καὶ τὰ μέσα καταπολεμήσεως τὰ ὅποια ὑποστηρίζει. Θεωρεῖ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καταστροφὴν ὅτε ἡ οἰκονομικὴ ἔντασις θὰ ἔχῃ φθάσει εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον της, εἶναι ὅχι ἡ ὕψωσις τοῦ τόκου χάριν περιορισμοῦ τῆς ἐπενδύσεως ἀλλὰ ἡ μείωσις τοῦ ἀκριβῶς διὰ νὰ δημιουργηθοῦν συνθήκαι ἐξασφαλίζουσai τὴν διατήρησιν τοῦ

πραγματοποιηθέντος ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως ὅχι τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπ' αὐτοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς φάσεις τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου καὶ πάλιν ὁ Keynes συνδέει τὴν ἐξέλιξιν τῶν φαινομένων μὲ τὸν παράγοντα τῆς παρορμήσεως πρὸς ἐπένδυσιν ὡς φαινόμενον τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας : ἡ διάρκεια τῆς οἰκονομικῆς ὑφέσεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χρόνον ὃ ὁποῖος ἀπαιτεῖται ἵνα διὰ τῆς «χρήσεως, φθορᾶς καὶ παλαιότητος» δημιουργηθῇ στενότης τοῦ κεφαλαίου ἀρκετὰ ἔντονος ὥστε νὰ ἀνέλθῃ ἐκ νέου ἡ ὀριακὴ ἀποδοτικότητα του. Ταύτοχρόνως προσδιορίζεται καὶ ἀπὸ τὸ χρονικὸν διάστημα ἐντὸς τοῦ ὁποῖου θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀρνητικὴ ἐπένδυσις, δηλαδή ἡ ἀνάλωσις τῶν ἀποθεμάτων καὶ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν κεφαλαίου.

Ἀπὸ τὰς συνεπείας διὰ τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ τὴν πτώσιν τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου ὁ Keynes ἐξαίρει μόνον τὰς ἀναφερομένως εἰς τοὺς κερδοσκοπικοὺς κύκλους, δηλαδή τὴν δυσμενῆ ἐπίδρασιν τῆς ἐπὶ τῆς μερίδος τῆς κοινωνίας τῆς ὁποίας ἡ διάθεσις πρὸς δαπάνην ρυθμίζεται περισσότερον ἀπὸ τὴν ὑψωτικὴν ἢ πτωτικὴν τάσιν τῶν χρηματιστηριακῶν τίτλων παρὰ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ εἰσοδήματός της. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τονίζεται ὡς πλευρὰ ἐλάχιστα ὑπολογιζομένη ἐνῶ εἶναι καταφανὴς ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἔχει ὡς παράγων ἐντείνων τὸς δυσμενεῖς ὁρους τοὺς δημιουργουμένους εἰς τὴν οἰκονομίαν ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου. Μὲ ἄλλους λόγους καὶ ἐδῶ πάλιν ὁ Keynes ρίπτει τὸ κύριον βάρος εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀγορᾶς ἐπενδύσεως ὑπὸ συνθήκας *laissez-faire* καὶ εἰς τὴν ἀπαιτούμενην μεταβολὴν τῆς ψυχολογίας ἵνα ἀποφεύγωνται αἱ μεγάλαι διακυμάνσεις τῆς ἀπασχολήσεως, μεταβολὴν τὴν ὁποίαν ὅμως τίποτε δὲν ἐξασφαλίζει ὑπ' αὐτὸ τὸ καθεστῶς. Καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει καὶ τελικῶς ; «ἡ ἀποστολὴ τῆς ρυθμίσεως τοῦ τρέχοντος ὅγκου ἐπενδύσεως δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ ἀφίνεταί εἰς ἰδιωτικὰς χεῖρας».

Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ δώσωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Keynes μίαν θέσιν μεταξὺ τῶν διαφόρων θεωριῶν αἱ ὁποῖαι ὑποστηρίζονται περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὴν κατατάξωμεν εἰς εἰδικὴν κατηγορίαν.

Συχνὰ χαρακτηρίζεται ὡς μία ἀπὸ τὰς θεωρίας τῆς ὑποκαταναλώσεως. Ἐπίσης θεωρεῖται ὡς ἀνοίγουσα μίαν νέαν κατηγορίαν τὴν κατηγορίαν τῶν θεωριῶν τῆς ὑποεπενδύσεως αἱ ὁποῖαι ὑποστηρίζονται ἀπὸ νεωτέρους συγγραφεῖς. Ἀκριβέστερος θὰ ᾔτο χαρα-

κτηρισμός της ὁ ὁποῖος θὰ ἐξῆρε τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει ὁ Keynes εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως τόσο ὡς ἀναμενομένης δαπάνης ὅσον καὶ ὡς ἀναμενομένης ποσότητος νέων ἐπενδύσεων. Ἡ ἐξομολώσις της πρὸς τὰς θεωρίας τῆς ὑποκαταναλώσεως παραβλέπει οὐσιαστικὴν πλευρὰν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Keynes. Τὸν πρωταρχικὸν ρόλον τῆς παρορμήσεως πρὸς ἐπένδυσιν, ὡς ψυχολογικοῦ κινήτρου τοῦ ὁποῖου αἱ μεταπτώσεις προκαλοῦν μεταπτώσεις εἰς τὸν ὄγκον τῆς ἐπενδύσεως ἐνῶ κατὰ τὰς θεωρίας τῆς ὑποκαταναλώσεως τονίζεται ἡ συνεχὴς τάσις ὑπερπαραγωγῆς. Ὁ Keynes ἐκφράζει τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει εἰς αὐτὴν τὴν διάκρισιν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἔργου του. Ἐν ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐκεῖνο ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Hobson στερεῖται πληρότητος διότι δὲν ἔχει ἀναπτύξει ἀνεξάρτητον θεωρίαν περὶ τόκου: «τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ Hobson ἔθεσε ὑπερβολικὴν ἔμφασιν εἰς τὸ ὅτι ἡ ὑποκατανάλωσις ὁδηγεῖ εἰς ὑπερεπένδυσιν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μὴ κερδοφόρου ἐπενδύσεως, ἀντὶ νὰ ἐξηγήσῃ ὅτι ἡ σχετικῶς ἀσθενὴς ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν συντελεῖ εἰς τὴν ὑποαπασχόλησιν διότι δὲν συνοδεύεται, ὡς θὰ ἦτο ἀναγκαῖον, ἀπὸ ὄγκον νέων ἐπενδύσεων ἱκανὸν νὰ ἀποτελέσῃ ἕν ἀντίρροπον καὶ ἐὰν αὐτὸς ὁ ὄγκος ἐπενδύσεων συμβαίῃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ λάβῃ προσωρινῶς χώραν, λόγῳ σφαλμάτων αἰσιοδοξίας, γενικῶς ἐμποδίζεται ὅλως διόλου ἀπὸ τοῦ νὰ πραγματοποιηθῇ ἀπὸ τὴν πρόβλεψιν πτώσεως τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους κάτω τοῦ ὀρίου τὸ ὁποῖον θέτει τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου».

Ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐκδοχή. Ὁ Keynes ζητεῖ κοινωνικοποίησιν τῶν ἐπενδύσεων. Ἀκολουθεῖ λοιπὸν τοὺς σοσιαλιστάς;

Ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς δὲν θὰ ἦγαιρε πολλὰς ἀντιρρήσεις ἢ ἀποφῆς ὅτι ἡ ἐξήγησις τῶν κρίσεων καὶ γενικώτερον τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου εἰς τὸ ἔργον του θὰ ἠδύνατο νὰ στηρίξῃ μίαν σοσιαλιστικὴν θεωρίαν περὶ τοῦ προβλήματος. Ἡ προσπάθεια τῆς J. Robinson (*An essay on marxian economics*, 1941) νὰ προβῇ εἰς μίαν κριτικὴν μελέτην τῆς μαρξιστικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία κατὰ σημαντικὸν μέρος ἀποτελεῖ παραλληλισμὸν πρὸς τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ἀναλύσεως τοῦ Keynes, ἀποδεικνύει μέχρι ποίου σημείου τὸ ἔργον τοῦ Keynes δύναται νὰ διεκδικήσῃ θέσιν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψεως. Αὐτὸ προκύπτει ἐν πρώτοις ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀπὸ τὰ νομισματικὰ αἷτια εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκεται προσκολλημένα ἡ μεγαλυτέρα μερὶς τῆς συγχρόνου ἀστικῆς φιλολογίας τοῦ θέματος.

Ἡ ἀναγωγὴ τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων εἰς αἷτια ἀπορρέοντα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, ὅπως τὴν παρακολουθήσαμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Keynes, οὐσιαστικῶς στηρίζεται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς «ἀναρχίας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς», τὴν ὁποίαν ἐτόνισεν ὁ Marx.

Ὅπως ὁ Marx ἐξῆρε ὡς τὰ δύο γνωρίσματα τοῦ ἰσχύοντος οἰκονομικοῦ συστήματος τὴν διεύθυνσιν τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὰς αὐτονόμους ἀποφάσεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ προσωπικοῦ κέρδους διὰ νὰ ἀναδείξῃ τὴν ὕπαρξιν ἐνδηγενῶν τάσεων ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς ἰσορροπίας ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀστική θεωρία ἐπέδιδετο νὰ ἐξεύρῃ τάσεις πρὸς τὴν ἰσορροπίαν, εἰς αὐτὰ τὰ γνωρίσματα καὶ ὁ Keynes ἀναζητεῖ τὴν ἐξήγησιν τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Ὁ ρόλος τὸν ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὰς προβλέψεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν περὶ τῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Keynes ἔχει συνειδησιν ἐκείνου τοῦ ὁποῖον κατὰ τὴν σοσιαλιστικὴν κριτικὴν ἡ πολιτικὴ οἰκονομία δὲν κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ: ὅτι εἰς τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα ἡ ἄγνοια ἐκάστου διὰ τὰς προθέσεις τοῦ ἄλλου λόγῳ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὰς προβλέψεις περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀναπόφευκτον τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων (M. Dobb, *Political economy and capitalism*).

Καὶ ἡ διαφορὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ Keynes πρὸς τὸν ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον τῆς θεωρίας τῆς ὑποκαταναλώσεως θὰ ἡδύναντο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸν φέρει πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Marx. Πράγματι οὔτε καὶ αὐτὸς παραδέχεται ὅτι εἰς περιόδους κρίσεων ἡ ὕψωσις τῶν χρηματικῶν ἡμερομισθίων εἶναι ἀντίδοτον ἀποτελεσματικὸν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς καταναλώσεως. Θὰ ἡδύναντο ἴσως ἐπίσης νὰ ὑποστήριχθῇ ὅτι ἐξήγησις ἡ περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου κατὰ τὸν Keynes δίδει ἐν παράδειγμα συνδυασμοῦ τῶν δύο διαφόρων ἀπόψεων τὰς ὁποίας ὑπεστήριξεν ὁ Marx διὰ τὰ αἷτια τῶν κρίσεων χωρὶς νὰ τὰς συνδέσῃ: τὴν πτωτικὴν τάσιν τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους καὶ τὴν περιορισμένην ἀγοραστικὴν δύναμιν τῶν μαζῶν.

Ἀσχέτως ὅμως τοῦ ὀρθοῦ ἢ μὴ αὐτῶν τῶν παραλληλισμῶν οἱ ὁποῖοι τελικῶς θὰ ἡδύναντο νὰ ἀποδειχθοῦν ἀύθαιρετοι, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ἀναφερομένην σύμπτωσιν ἀπόψεων ὑπόκειται διάφορος, ἂν μὴ ἀντίθετος σειρὰ σκέψεων, ὁ Keynes καταλήγει εἰς συμπεράσματα καὶ προκρίνει λύσεις αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἐδικαιολόγουν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς θεωρίας του ὡς σοσιαλιστικῆς. Ὅπως παρατηρήσαμεν καὶ ἀρχικῶς ὁ Keynes παραμένει οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀστικὴν παράταξιν.

Ναὶ μὲν θεωρεῖ ὅτι ἡ κοινωνικοποίησις τῶν ἐπενδύσεων ἀποτελεῖ τὸ μόνον μέσον διὰ μίαν προσέγγισιν πρὸς τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν ἀλλὰ δὲν τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁλοκληρωτικὴν. Δὲν θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Κράτους ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν μέσων. Ἀρκεῖ τὸ Κράτος νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ τὸ τμήμα τῶν πόρων τὸ ὁποῖον θὰ διατεθῇ διὰ τὴν αὔξησιν τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀμοιβῆς τῶν κατόχων των. Μόνον καθ' ὅσον θὰ τείνουν νὰ πραγματοποιήσουν μίαν προσαρμογὴν μεταξὺ ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν καὶ παρορμήσεως πρὸς ἐπένδυσιν θεωρεῖ ἀναγκαίους τοὺς κρατικοὺς ἐλέγχους. Δὲν βλέπει ἄλλον λόγον διὰ τὴν κοινωνικοποίησιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἀντιτίθεται πρὸς τὰς ὑπαρχούσας μεγάλας ἀνισότητας τῶν περιουσιῶν ἀλλὰ καὶ δέχεται κοινωνικὴν καὶ ψυχολογικὴν δικαιολόγησιν δι' ὠρισμένας. Τὴν πλήρῳσιν τῶν κενῶν τῆς κλασικῆς θεωρίας θεωρεῖ ἀναγκαίαν διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ φύσις τοῦ περιβάλλοντος τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ ἐλευθέρα λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων διὰ τὴν πλήρη πραγμάτωσιν τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων τῆς οἰκονομίας.

Καὶ ὁ ἐπίλογός του εἰς τὴν ἀνάλυσιν ὅπου ἀποδεικνύει ὡς οὐσιώδεις χαρακτηριστικὸν τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τὴν ἰσορροπίαν του εἰς ἐπίπεδον σημαντικῶς κατώτερον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἀλλὰ καὶ ἱκανῶς ἀνώτερον τοῦ σημείου «κάτω τοῦ ὁποίου διακινδυνεύεται ἡ ζωὴ», δεικνύει ὅτι ὁ Keynes παραδέχεται τὸ δυνατόν τῆς βελτιώσεως τοῦ ἰσχύοντος συστήματος, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀντικατάστασίν του : «Δὲν πρέπει», γράφει, «νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ μέση κατάστασις ἢ ὁποία οὕτω προσδιορίζεται ἀπὸ «φυσικὰς» τάσεις στηρίζεται εἰς ἀναγκαίους νόμους».

